

**უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის განმარტება და
მოქმედების შეზღუდვა უცხოური ელემენტით დატვირთულ
კერძოსამართლებრივ ურთიერთობებში**

**მარიამ ღაჭავაძე, სამართლის დოქტორი,
ასისტენტ-პროფესორი**

აბსტრაქტი

ყველა ქვეყნის სამართლის სისტემა ეფუძნება სახელმწიფოს სუვერენიტეტს და მის ტერიტორიაზე მოქმედებს მხოლოდ ამ ქვეყნის სამართალი. ამავდროულად არის გამოწვეული, როდესაც ერთ ქვეყანაში შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს მეორე ქვეყნის მატერიალური კერძო სამართალი, რაც ხორციელდება საერთაშორისო კერძო სამართლის ნორმების მეშვეობით. აღნიშნული განაპირობებს უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის განმარტების აუცილებლობას მის გამოყენებამდე, რომ თავიდან იქნეს აცილებული უცხო ქვეყნის სამართლის გამოყენების ნეგატიური ფაქტორები. უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის განმარტება წინ უძღვის მის გამოყენებას, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში მის არ გამოყენებასაც. ამ დროს ადგილი აქვს უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის მოქმედების შეზღუდვას, რაც ხორციელდება საჯარო წესრიგის და იმპერატიული ნორმების მეშვეობით.

საკვანძო სიტყვები: საჯარო წესრიგი, ნორმის მოქმედების შეზღუდვა, ნორმის განმარტება, სამართლებრივი სისტემები.

შესავალი

საერთაშორისო კერძო სამართალს განსაკუთრებული ფუნქცია აკისრია, ის მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ნებისმიერ ქვეყანაში. მისი შინაარსი დაიყვანება კოლიზიური პრობლემის გამოვლენასა და სამართლის სისტემათა შორის კონკურენციის თავიდან აცილებაში. კოლიზიური ნორმების მეშვეობით საერთაშორისო კერძო სამართალი განსაზღვრავს, უცხოური ელემენტის მონაწილეობით წარმოშობილი კერძო სამართლებრივი ურთიერთობების რეგულირებისათვის, რომელი სახელმწიფოს სამართალი უნდა იქნას გამოყენებული. აღნიშნულიდან გამომდინარე, განსაკუთრებულ როლს იძენს უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის განმარტება, რომელიც წინ უძღვის ნორმის გამოყენებას ან გამოყენების შეზღუდვას საჯარო წესრიგის მეშვეობით.

თავი I. უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის განმარტება

საერთაშორისო კერძო სამართალი აერთიანებს კოლიზიურ ნორმებს, რომლებიც განსაზღვრავენ უცხოური ელემენტით დატვირთულ სანივთო, სახელშეკრულებო, საოჯახო, მემკვიდრეობით და სამოქალაქო საპროცესო ურთიერთობებს. ამდენად, უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის სწორი განმარტება და გამოყენება მნიშვნელოვანია ყველა მათგანისათვის. ეს კი, თავის მხრივ, კიდევ უფრო ზრდის უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის სწორი განმარტების საკითხის მნიშვნელობას, რადგან ყველა ჩამოთვლილი დარგი თავისი სპეციფიკით გამოირჩევა და აღნიშნული გარემოება განაპირობებს თითოეული ქვეყნის სამართლის დარგებს შორის კოლიზიების წარმოშობას.

სამართლის ნორმის სწორი შინაარსის ცოდნის გარეშე, მისი გამოყენება იქნება შეუძლებელი. ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის გამოყენება შესაძლოა ვერ მოხდეს ისე სრულყოფილად, როგორც საკუთარი ქვეყნის სამართლის. ქართველი ავტორის აზრით, უცხო ქვეყნის ნორმის შინაარსი უნდა აღვიქვათ ისე, როგორც მას აღიქვამენ მის დამდგენ ქვეყანაში და გამოვიყენოთ, როგორც ადგილობრივი ნორმა (1).

ვალდებულია თუ არა მოსამართლე ფლობდეს ამომწურავ ინფორმაციას შესაბამის უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმაზე და გამოიყენოს ეს ნორმა ისე, როგორც მას გამოიყენებდა უცხო ქვეყნის მოსამართლე? სკს-ის შესახებ საქართველოს კანონის მე-3 მუხლის შინაარსის განმარტების შედეგად, ამ კითხვას დადებითი პასუხი უნდა გაეცეს. ამიტომაც, ვვალდებულებს ჩვენი კანონი მოსამართლეს ჯერ გაერკვეს უცხო ქვეყნის ნორმის და მისი გამოყენების შინაარსში ხოლო თუ ეს შეუძლებელია, მათ შორის მხარეთა ჩართულობით, მხოლოდ მაშინ გამოიყენოს ნაციონალური სამართლის ნორმა.

კოლიზიური ნორმის მითითებით სასამართლოს მიერ გამოსაყენებელი უცხო ქვეყნის სამართლის შინაარსის დადგენა სამართლის კვალიფიკაციაზე არის დამოკიდებული. მაგალითად, კონტინენტური ევროპის სამართლისათვის უცხოური ქვეყნის სამართლის ნორმა არის სამართლის საკითხისადმი მიკუთვნებული კატეგორია, ხოლო პრეცედენტული სამართლისათვის უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმა არის ფაქტის კატეგორია. ამასთანავე, მსგავსი დაყოფა თანდათან კარგავს თავის მნიშვნელობას, რადგან საზღვრები სამართლებრივ სისტემებს შორის სულ უფრო იშლება დროთა განმავლობაში.

ინგლისელი მკვლევარი ფენტიმანი მიიჩნევს, რომ სამართალი არის ფაქტი, რომელსაც დამტკიცება სჭირდება

(2). აღნიშნულიდან გამომდინარე, სხვა ფაქტის მსგავსად, უცხო ქვეყნის სამართალიც, უნდა დადასტურდეს შესაბამისი მტკიცებულებით როგორც განსაკუთრებული ფაქტის სახეობა. ცნობილი ამერიკელი სამართლის მკვლევარის ჯონ. ო. ბრიენის აზრით, უცხოური სამართალი წარმოდგენილ იმ მოწმეთაგან უნდა იქნეს წარმოდგენილი, რომელთაც უცხოური კანონმდებლობის ცოდნის გამოცდილება აქვთ (3).

თანამედროვე დინამიკის გათვალისწინებით შეიძლება ითქვას, რომ თუ მოსამართლე მიიჩნევს საჭიროდ უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის გამოყენებას, მან ჯერ მისი შინაარსი უნდა დააგინოს. მოსამართლე ჩართულია უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის შინაარსის დადგენის პროცესში. ამასთანავე, მოსამართლეს უფლება აქვს მიმართოს მხარეებს და ისინიც ჩართოს უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის შინაარსის დადგენაში (4). უცხოელი მკვლევარის კასის აზრით, ფრანგმა მოსამართლემ უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმები უნდა დაადგინოს კოლიზიური ნორმის მითითებით, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში მიმართოს მხარეებს დახმარების თხოვნით (5).

გერმანიის სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის §293-ე თანახმად, სხვა სახელმწიფოში მოქმედი კანონი, ჩვეულებითი კანონები და წესდება მოითხოვს მტკიცებულებას იმდენად, რამდენადაც ისინი უცნობია სასამართლოსთვის. ამ სამართლებრივი ნორმების დადგენისას სასამართლო არ შემოიფარგლება მხარეთა მიერ მოწოდებული მტკიცებულებებით; იგი უფლებამოსილია გამოიყენოს ცოდნის სხვა წყაროები და შეუკვეთოს ის, რაც აუცილებელია ასეთი გამოყენების მიზნებისათვის (6).

რაც შეეხება საქართველოს, შეიძლება ასევე ითქვას, რომ ჩვენი კანონი და შესაბამისად საერთაშორისო კერძო სამართლის დოქტრინაც იზიარებს „შერეულ მოდელს“.

ამასვე აღნიშნავს საერთაშორისო კერძო სამართლის ქართველი მკვლევარი (7). უცხო ქვეყნის სამართლის გამოყენების შემთხვევაში საქართველოს სასამართლო იღებს საჭირო ზომებს მისი ნორმების არსის დასადგენად, შესაბამის ქვეყანაში მათი ოფიციალური განმარტების, გამოყენების პრაქტიკისა და დოქტრინის გათვალისწინებით (1). თუ უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმების არსის დადგენა ამ მუხლის პირველი პუნქტით გათვალისწინებულ ღონისძიებათა განხორციელების მიუხედავად უშედეგოა ან მოითხოვს გაუმართლებელ ხარჯებს, ხოლო პროცესის არც ერთ მხარეს არ შეუძლია ნორმების არსის დადგენა და მათი გამოყენების დასაბუთება, სასამართლო იყენებს საქართველოს სამართალს (2) სკს შესახებ კანონის მე-3 მუხლი.

თავი II. საჯარო წესრიგის გაგება სამართლებრივ სისტემებში

ქართულ სამართლებრივ სივრცეში, კერძო სამართლებრივ-ურთიერთობებში სულ უფრო ხშირია ისეთი ტიპის საერთაშორისო კომერციული თუ ბიზნეს-ხელშეკრულებების დადება, რომელიც მხოლოდ ქართული სამართლის რეგულირების სფეროს აღარ განეკუთვნება. საჯარო წესრიგის დათქმა მიმართულია იმ კოლიზიური ნორმის შესაზღუდად, რომელიც მიუთითებს უცხო ქვეყნის კანონის გამოყენებაზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნებისმიერი უცხოური სამართალი, რომელზეც მიუთითა კოლიზიურმა ნორმამ არ უნდა იყოს გამოყენებული. აღნიშნული შეზღუდვის მიხედვით, ქვეყნის სასამართლოების მიერ არ უნდა იქნას გამოყენებული ისეთი უცხოური კანონი, რომელიც არღვევს ან ეწინააღმდეგება მოცემული სახელმწიფოს საჯარო წესრიგს. სწორედ ასეთი მიდგომაა

გათვალისწინებული საქართველოს საერთაშორისო კერძო სამართლის კანონის მე-5 მუხლით: „საქართველოში უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმები არ გამოიყენება, თუ ეს ეწინააღმდეგება საქართველოს ძირითად სამართლებრივ პრინციპებს“. ზემოაღნიშნული ნორმა მოწოდებულია დაიცვას საქართველოს ფუნდამენტური (ძირითადი) სამართლებრივი პრინციპები, რომლებიც შეიძლება ხელყოფილ იქნეს უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმების გამოყენების შედეგად. მთავარი აქცენტი აქ გამახვილებულია არა რომელიმე უცხო ქვეყნის ნორმის წინააღმდეგ, არამედ იმ შედეგის დადგომის თავიდან ასაცილებლად, რომელიც ასეთი ნორმის გამოყენებას მოჰყვება.

საჯარო წესრიგის კონცეფცია თითქმის ყველა იურიდიულ სისტემაში არსებობს. ამის მიუხედავად, ის ერთ-ერთი ყველაზე ბუნდოვანი სამართლებრივი ცნებაა – პრეცედენტულ სამართალსა თუ იურიდიულ ლიტერატურაში ურთიერთსაპირისპირო განმარტებით.

საჯარო წესრიგის გამონაკლისი არა მხოლოდ საყოველთაოდ გავრცელებული, არამედ თანამედროვე საერთაშორისო კერძო სამართლის ფუნდამენტურად მნიშვნელოვანი ელემენტია. როგორც „უსაფრთხო ბადე“ კოლიზიური ნორმებისა და სამართლის არჩევისათვის, რომლებიც არეგულირებენ უცხოური სამართლის გამოყენებას, უცხო ქვეყნის სასამართლო გადაწყვეტილებების აღიარებასა და აღსრულებას. ეს არის დოქტრინა, რომელიც გადამწყვეტად განსაზღვრავს ამ ნორმებში ნაგულისხმევი „განსხვავებების შემწყნარებლობის“ გარე საზღვრებს. აღნიშნულ ფუნქციას საჯარო წესრიგი დიდი ხანია ასრულებდა, რაც სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება მულტიკულტურულ საზოგადოებებსა და გლობალიზაციის სამყაროში. გარდა ამ ტრადიციული როლისა, ბოლო შემთხვევები მიუთითებს კანონმდებლობის მხრიდან

საჯარო წესრიგის გამოყენების გაფართოებაზე, მისი ხასიათისა და ეფექტის რევოლუციურ ცვლილებაზე (8).

საერთაშორისო კერძო სამართლის ევროპული დოქტრინა საჯარო წესრიგის ორ კონცეფციას ავითარებს – პოზიტიურს და ნეგატიურს. პოზიტიური კონცეფციის („ფრანკო-იტალიური“ კონცეფცია) თანახმად, საჯარო წესრიგის ცნებაში იგულისხმება სასამართლოს ქვეყნის მატერიალურ-სამართლებრივი ნორმებისა და პრინციპების ერთობლიობა, რომლებიც გამორიცხავენ კოლიზიური ნორმების მეშვეობით უცხო ქვეყნის სამართლის გამოყენებას, მისი თვისებების მიუხედავად. ფრანგული სასამართლო პრაქტიკა გამოირჩევა მკაცრი დამოკიდებულებით უცხოური კანონმდებლობის გამოყენებისადმი. უცხო ქვეყნის კანონები, რომლებიც საქორწინო-საოჯახო სამართლებრივ სფეროში უფრო მარტივ რეჟიმს აწესებდნენ, ვიდრე საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსი, იზღუდებოდნენ საჯარო წესრიგის დათქმაზე მითითებით. ფრანგულ კანონმდებლობაზე უფრო მკაცრ უცხოურ კანონებს არ შეხვედრიათ წინააღმდეგობა საჯარო წესრიგისაგან. ნეგატიური კონცეფცია (გერმანული კონცეფცია) ითვალისწინებს უცხოური სამართლის ნორმის არგამოყენების საფუძველს თვით აღნიშნული ნორმის თვისებიდან გამომდინარე. აღნიშნული პრინციპი პირველად სკს-ის გერმანულმა დოქტრინამ განავითარა, რასაც შემდგომ მისი საკანონმდებლო განმტკიცება მოჰყვა. იმ დროს მოქმედი გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის შესავალი კანონის 30-ე მუხლის მიხედვით, უცხო ქვეყნის კანონის გამოყენება გამოირიცხება, თუ აღნიშნული ეწინააღმდეგება გერმანული კანონის კეთილ ნებას ან მის მიზნებს (9).

ყველაზე ხშირად გერმანიის სასამართლოები საჯარო წესრიგის პრინციპს იყენებდნენ პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ე.წ. სავალუტო დავებთან დაკავშირებით.

საინტერესოა, რომ დროთა განმავლობაში გერმანიის სასამართლოები სულ უფრო იშვიათად იყენებდნენ საჯარო წესრიგის პრინციპს, ვინაიდან მათ ცხადად გააცნობიერეს, რომ ამას მოითხოვდა საერთაშორისო სავაჭრო ბრუნვის ინტერესები. ჯერ კიდევ 1918 წელს გერმანიის საიმპერიო სასამართლომ განაცხადა, რომ საჯარო წესრიგის დათქმა არ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული ყველა შემთხვევაში, როდესაც უცხო ქვეყნის ნორმები ეწინააღმდეგებოდა გერმანიის იმპერატიულ ნორმებს, არამედ იგი გამოყენებულ უნდა ყოფილიყო მხოლოდ მაშინ, როდესაც პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ შეხედულებებს შორის, რომლებსაც შესაბამისად ემყარებოდა გერმანიის და უცხო ქვეყნის სამართალი, იმდენად დიამეტრალურად შეუთავსებელი პოზიცია ჰქონდათ ერთმანეთთან, რომ უცხო ქვეყნის ნორმების გამოყენებას შეეძლო შეერყია გერმანიის პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების საფუძვლები. ამრიგად, გერმანიის სასამართლო პრაქტიკამ დროთა განმავლობაში ვიწროდ განმარტა საჯარო წესრიგის დათქმა, ხოლო მოგვიანებით შესაბამისი ცვლილებები განხორციელდა გერმანულ კანონმდებლობაშიც (10).

ინგლისური სასამართლოები პრაქტიკაში აღიარებენ, რომ საერთაშორისო კერძო სამართალში უნდა იარსებოს შეზღუდვებმა საჯარო წესრიგის გამოყენებასთან მიმართებით, რათა ფრთხილი მიდგომის აუცილებლობის უარყოფით, თავიდან იქნას არიდებული „ეროვნული ექსკლუზიურობა და უცხოური კანონის გამოყენების მიმართ არსებული ცრურწმენა“. შედეგად, „ინგლისელი მოსამართლეები კიდევ უფრო ლიმიტირებულად გამოიყენებენ საჯარო წესრიგს კანონთა კონფლიქტის სფეროში, ვიდრე მაშინ, როდესაც საქმე ეხება წმინდა მუნიციპალურ სამართლებრივ საკითხს“ და აღიარებენ „საერთო აზრის, კარგი მანერებისა და გონივრული

ტოლერანტობის საჭიროებას სასამართლოს თავშეკავების მისაღწევად.“ თუმცა, სასამართლოებს ჯერ კიდევ არ ჩამოუყალიბებიათ ერთგვაროვანი სახელმძღვანელო პრინციპები, თუ როგორ უნდა განისაზღვროს საჯარო წესრიგის გამოყენების საზღვრები საერთაშორისო კერძო სამართალში, რაც იწვევს აღნიშნული პრინციპის გაურკვევლობასა და უზუსტობას. ეს არ ნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ სასამართლოს გადაწყვეტილებები არაპროგნოზირებადია, არამედ იმასაც, რომ რთულია არგუმენტირებული მიზეზების პოვნა საჯარო წესრიგის ნებისმიერი გამოყენების გასაკრიტიკებლად (11).

საქართველოს საერთაშორისო კერძო სამართლის შესახებ 1998 წლის კანონის მე-5 მუხლის მიხედვით, საქართველოში უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმები არ გამოიყენება, თუ ეს ეწინააღმდეგება საქართველოს ძირითად სამართლებრივ პრინციპებს. პროფესორ თ. ლილუაშვილის აზრით, მიუხედავად „საჯარო წესრიგის“ ცნების გაურკვევლობისა, საქართველოს სასამართლოები შედარებით მომგებიან მდგომარეობაში არიან, ვიდრე სხვა ქვეყნის სასამართლოები, რადგან ქართული საერთაშორისო კერძო სამართლის ნორმა აკონკრეტებს საჯარო წესრიგის ცნების შინაარსს და მიუთითებს, რომ უცხო ქვეყნის ნორმები არ გამოიყენება, თუ ეს ეწინააღმდეგება „საქართველოს ძირითად სამართლებრივ პრინციპებს. ამიტომ, ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საჯარო წესრიგი გაიგივებულია საქართველოს ძირითად სამართლებრივ პრინციპებთან“, რაც საშუალებას აძლევს სასამართლოს შედარებით იოლად გადაწყვიტოს საკითხი, ხომ არ ეწინააღმდეგება უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმა საქართველოს ძირითად სამართლებრივ პრინციპებს, ანუ საჯარო წესრიგს (12).

დასკვნა

ვინაიდან საჯარო წესრიგის ცნება არც კანონით და არც დოქტრინით, არც სასამართლო პრაქტიკით არ არის განსაზღვრული, ცხადია მხოლოდ ერთი რამ: საკითხის გადაწყვეტა იმის შესახებ ეწინააღმდეგება თუ არა უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმები ქვეყნის საჯარო წესრიგს, დამოკიდებულია მთლინად სასამართლოს შეხედულებაზე (13). სამწუხაროდ, საჯარო წესრიგის რაიმე თანმიმდევრული თეორიის არარსებობა დოქტრინას ტრადიციულად მიუწვდომელს ხდის. იგი აყენებს მას დაშლის მუდმივი საფრთხის წინაშე ზოგად სამართლიან დისკრეციაში, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნას ადამიანის საქმიანობის ნებისმიერი ფორმის შეზღუდვის მიზნით, თუკი ის ეწინააღმდეგება ფართო „საზოგადოებრივ ინტერესს“. ერთიანი თეორიის არარსებობა, თავის მხრივ, საჯარო წესრიგის გამოყენების ბუნდოვანების გამო, მუდმივად სასამართლოს გაკრიტიკებას იწვევს. კონცეფცია, რომელიც დაფარულია ფართო განზოგადებით, ფაქტობრივად მოქმედებს კანონის გარკვეული ხარვეზის გამო, თუმცა მხოლოდ იქ, სადაც დომინანტური მოსაზრებაა საზოგადოების სიკეთე - ეს შეიძლება იყოს უზენაესი კანონი ცალკეული პირების უფლებებისა და ინტერესების გათვალისწინებით.

Interpretation and limitation of the validity of a foreign law norm in private legal relations with a foreign element

Mariam Ghachava, Doctor of Law,
Assistant Professor

Abstract

Every national legal system is grounded in the principle of state sovereignty, and, as a rule, only the law of that state applies

within its territory. At the same time, there are exceptions in which the substantive private law of another country may be applied within a given state. This occurs through the operation of norms of private international law. Such situations necessitate the interpretation of the foreign legal rule prior to its application, in order to avoid potential negative consequences arising from the use of foreign law.

The interpretation of a foreign legal norm precedes its application and, in certain cases, may lead to its non-application. In these instances, the operation of the foreign legal rule may be restricted through mechanisms such as public order (public policy) and mandatory norms.

Keywords: public order, limitation of the validity of a norm, definition of a norm, legal systems.

ბიბლიოგრაფია

1. გაბისონია ზ., ქართული საერთაშორისო კერძო სამართალი, თბილისი. იხ. H. Schack *Rechtswahl im Prozess*, 1984, გვ. 27, 37.)
2. Fentiman R. *Foreign Law in English Courts. Pleading, Proof and Choice of Law*, Oxford, 1998.p286,287
3. O'Brien J. *Conflict of Laws*, second edition, Cavendish Publishing Limited, 1999, p. 26.
4. *Treatment of Foreign Law – Dynamics towards Convergence? Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law*, Volume 26, Yuko Nishitani Editor, Springer 2017.p.171
5. Cass 1re civ. 30.01.2007 M.X. v Societe Universal City Studios Inc. Billarant S. *The French Diptych on Foreign Law: An*

- Analysis Through its Most Recent Retouching, Yearbook of Private International Law, Volume VIII, 2006.p.224
6. Zivilprozessordnung des BRD <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>, ბოლო ნახვა 05.06.24.
 7. გაბისონია ზ., მით.ნაშრომი გვ.94.
 8. Mills A., The Dimensions of Public Policy in Private International Law, Journal of Private International Law, 2008.4 (1),2.
 9. გაბისონია ზ., მით.ნაშრომი გვ.120,124.
 10. იოსელიანი ა., 2010. სადისერტაციო ნაშრომი მოქნილი მეთოდის უპირატესობა ხისტ მეთოდთან შედარებით სახელშეკრულებო საკოლიზიო სამართალში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
 11. Mills A., The Dimensions of Public Policy in Private International Law, Journal of Private International Law, 2008.4 (2),2.
 12. ლილუაშვილი თ., საერთაშორისო კერძო სამართალი, თბილისი. 2001, გვ.42.43
 13. ლილუაშვილი ბ., სადისერტაციო ნაშრომი უცხო ქვეყნის სასამართლო გადაწყვეტილებათა ცნობა და აღსრულება საქართველოში, თსუ, თბილისი, 2009, გვ.42